

Cirkevná slovančina slovenských veriacich byzantského obradu

Peter Žeňuch

Obyvateľstvo východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi byzantského obradu od najstarších čias určovali konfesionalne, spoločenské i politické pomery v Uhorsku, v ktorých sa formovala i slovenská religiózna a kultúrna identita.

Slováci a Rusíni na východnom Slovensku a v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny od najstarších čias vystupovali vo všetkých dôležitých historických momentoch spoločne. Neuskutočnil sa ani jeden spoločenský, konfesionalný či ekonomický pohyb, nevznikla ani jedna roľnícka vzbura, ani žiadne iné organizované či spontánne hnutie, aby sa na ňom spoločne nepodielali Slováci a Rusíni. Obidve etniká v tomto priestore zblízuje konfesionalita, teda byzantsko-slovanský obrad, cirkevná únia, ekonomické a spoločenské postavenie duchovenstva i obyvateľstva východného rítu, liturgický cirkevnoslovanský jazyk, vierovyznanie a orientácia na Rím a pápeža.¹ Osobitnú rolu v týchto kultúrno-spoločenských a kultúrno-historických procesoch zohrala aj jezuitská Trnavská univerzita i viedenské Barbareum, na ktorých študovali významné osobnosti kultúrneho a konfesionalného života slovenskej i rusínskej spoločnosti, ktoré do veľkej miery prispeli k upevneniu vzťahov byzantsko-slovanského konfesionalného prostredia so západnou, v našom prípade najmä slovenskou kultúrou ovplyvnenou latinskou konfesionalnou tradíciou.²

¹ Porovnaj Žeňuch, Peter: Cyrilská rukopisná edukačná spisba v prostredí Mukačevskej eparchie v 18. storočí. In Пасічник, І. Д. (ed.): Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» (Вип. 57). Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015, s. 22-30.

² O spolupráci rusínskych predstaviteľov so slovenským národno-obrodenským hnutím svedčí aj neskoršia účasť exponentov rusínskeho obrodzenia (napríklad Adolfa Dobrianskeho, Jozefa Šoltýsa, Alexandra Danyckého, Michala Visianyka) pri formulovaní Memoranda uhorských Rusínov (1849), ktoré vzniklo podľa Žiadostí slovenského národa (1848). Rusínski národovci vo svojom memorande podľa slovenského príkladu žiadali zavedenie materinského jazyka do škôl a do úradov v rusínskych oblastiach Uhorska, vydávanie rusínskych novín, primerané zastúpenie v úradoch a armáde. Miestny rusínsky básnik Michal Visianyk dokonca publikoval svoje básnické diela v slovenskom časopise Orol tatranský, iní rusínski dejatelia publikovali v slovenských literárnych almanachoch, takým bol napríklad Petro Jančovyč, Danylo K. Najtman, A. Rubij, A. Labanc a i. Viacerí predstavitelia rusínskej inteligencie boli členmi Matice slovenskej, alebo spolupracovali s ňou, takým bol biskup Jozef Gaganec, Viktor Dobrianskyj, Kornel Dobrianskyj, Viktor Ladomerskyj, Peter Petrašovyč a mnohí ďalší. Aj neskorší predstavitelia slovenského národnoobrodenského života sa živo zaujímali o rusínske prostredie, napr. Viliam Paulíni-Tóth, Ján Francisci, Andrej Radlinský, František Vítázoslav

Vzdelaneckú vrstvu v prostredí obyvateľstva byzantsko-slovanského obradu na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi (dnešná Zakarpatská oblasť Ukrajiny) tvorili najmä kňazi a učitelia, ktorí vplývali na formovanie kultúrnej identity jej veriacich. Podmienky, v ktorých títo miestni vzdelanci byzantsko-slovanskej tradície získali svoje vzdelanie, bolo však ovplyvnené latinskou písomnou i kultúrnou tradíciou, ktorá významne pôsobila na miestnu literárnu, edukačnú, umeleckú, administratívno-právnu spisbu.

V uvedenej súvislosti treba spomenúť aj skutočnosť, ktorá napríklad vyplynula z okružných listov a ďalšej korešpondencie mukačevského biskupa Andreja Bačinského. Tento významný biskup miestnej cirkvi si dobre uvedomoval, že inštitucionálne fungovanie etnicky i jazykovo diverzifikovanej eparchie sa nedá koordinovať iba prostredníctvom administratívno-právnych alebo dogmaticko-religiózných princípov, a preto pri spravovaní eparchie vychádzal z jej potrieb i nárokov, ktoré súviseli s jej religióznou identitou a obradovými osobitosťami. A. Bačinský prostredníctvom systematickej edukácie a osvety v duchu slovanskej liturgickej tradície forsíroval identitu a hrdosť veriacich na prihlásenie sa k tradícii svojej cirkvi. Trval najmä na zachovávaní obradu, liturgického jazyka a cyrilského písma, lebo v nich videl prostriedok na upevnenie povedomia kultúrnej i religióznej identity všetkých veriacich svojej cirkvi bez rozdielu ich jazykovej a etnickej príslušnosti.³ Andrej Bačinský sa rezervovane postavil k snahám niektorých maďarských kňazov používať maďarčinu v liturgickom procese. Maďarčinu ako liturgický jazyk A. Bačinský nepreferoval,⁴ lebo rovnako nepreferoval ani ukrajinčinu, rusínčinu, ba ani

Sasinek, Jonáš Záborský, Ľudovít Štúr a pred nimi aj Juraj Ribai, ale najmä Pavol Jozef Šafárik, ktorý vo svojom spise *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* nazval región východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi «terrou incognitou». Toto pomenovanie bolo motivované predovšetkým nedostatočnými poznatkami z oblasti rozšírenosti rusínskej kultúry a jazyka. O tom bližšie pozri napr. Žeňuch, Peter. Andrej Deško a Bohuš Nosák-Nezabudov o kultúrnych stereotypoch na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 40. rokoch 19. storočia. In *Slavica Slovaca*, 2016, roč. 51, č. 1, s. 10-32

³ Biskup Bačinský dokázal nadehnúť vtedajších vzdelancov byzantského obradu, ku ktorým patril napríklad liturgista a protoigumen mukačevského kláštora Juraj Joannikij Bazilovič, rodák z Hlivišť neďaleko Sobrance, jazykovedec a autor gramatiky Arsenij Kocak, gréckokatolícky vzdelanec a historik Michal Bradač, ktorý bol bratom mukačevského biskupa Jána, patril k nim aj cirkevný cenzor päťväzkovej Biblie a neskorší prešovský biskup Gregor Tarkovič či autor katechizmu Ján Kutka. Uvedení vzdelanci i mnohí ďalší im podobní kňazi a kantori (napr. Ján Juhasevič, Mikuláš Teodorovič) boli v tom období skutočnými priekopníkmi vedeckej, historickej, liturgickej i edukačnej spisby i jej praktického využitia v prostredí Mukačevskej eparchie.

⁴ Pozri o tom Удвари, Иштван: Образчики з історії пудкарпатських Русинув. XVIII. столітє. Изгядовання з історії культури и языка. Ужгород: Удавательство В. Падыка, 2000, s. 78. Porovnaj tu tiež Véghseő Tamás: Nikolaus Nilles és magyar görög katolikus liturgia ügye. In Véghseő Tamás (ed.): *Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles SJ*. Nyíregyháza: zent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2010, s. 91-97. O tom tiež Kocsis, M.: Két, ruszinok számára nyomatás-

slovenčinu a pod. Keď sa vo svojich okružných listoch vyjadroval k zachovaniu materinského jazyka pri liturgii, mal na mysli liturgický jazyk cirkevnej slovančiny miestnej subredakcie, ktorá sa v tradícii cirkvi pod Karpatmi podnes pokladá za svätý jazyk a za symbol konfesionálnej identity jej používateľov.

Hoci sa biskup Andrej Bačinský v mnohých svojich okružných listoch sťažuje na slabú znalosť liturgického jazyka medzi kňazmi i veriacimi, no tento stav používania liturgického jazyka vyplynul z procesov, ktoré súvisia s jeho uplatňovaním sa v rozličných jazykovo-etnických podmienkach takto diverzifikovanej eparchie.

Na túto skutočnosť začiatkom 17. storočia už upozornil mukačevský pravoslávny biskup Sergej, ktorý napriek svojmu etnickému rumunskému pôvodu neohraničil svoju právomoc iba na krajanov – Rumunov. Zadefinoval totiž rôznorodosť jazykového a etnického zloženia Mukačevskej eparchie. V liste zo dňa 24. novembra 1604 napísal, že sú v nej prítomní ruskí, valašskí, slovenskí a srbskí kňazi a mnísi,⁵ čo v praxi znamená aj veriacich byzantského obradu z týchto jazykových a etnických spoločenstiev. Sergej bol totiž prvým známym predstaviteľom Mukačevskej eparchie, ktorý si všimol etnickú diverzitu tohto zdanlivo jednoliateho celku. Toto jeho zistenie dokazuje, že byzantsko-slovanská tradícia sa už vtedy v karpatskom prostredí neuzamkla do seba, ale prekonala stereotypy etnického i jazykového rozsahu, napríklad na rozdiel od uhorského kalvinizmu, ktorý sa nakoniec presadil ako *magyar hit*, a tak sa podnes uplatňuje aj v slovenských kalvínskych spoločenstvách.⁶

Aj z hermeneutického spisu neznámeho autora z konca 18. storočia, ktorý obsahuje výklady o pôvode a vzniku a o prekladoch a používaní kánonických

ban megjelent mű (az ún. Bacsinzsky-biblia és a Kutka-féle katekizmus) és a legújabb kutatások. In Véghseő Tamás (ed.): Bacsinzsky András munkácsi püspök. A Bacsinzsky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009. november 12-14., Nyíregyháza 2014. *Collectanea Athanasiana*, I. Studia; 6, s. 131-136.

⁵ Hodinka, A.: *A Munkácsi Gör. szert püspökség okmánya*. Ungvár: 1911, s. 46; Žeňuch, P. – Vasil', C.: *Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2003 (= MBSLS IV.), s. 252.*

⁶ V tejto súvislosti možno poznamenať, že vydanie tlači (*Mali catechizmus* [1750], *Svetoho Dávida Králya szto i pedeszát Soltári* [1752], *Hlas pobosneho spévanya* [1752], *Radosztz sertza pobosneho* [1758] a *Agenda ecclesiarum reformatarum*, ktorá je prídavkom k modlitebníku *Radosztz sertza pobosneho* z roku [1758]) pre potreby východoslovenských kalvínov v zemplínskom nárečí s maďarským pravopisom netreba v tomto období spájať s maďarizačnými tendenciami, ktoré nastupujú až neskôršie. Tým sa iba splnila základná požiadavka reformovaných cirkví hlásať evanjelium ľudu zrozumiteľnou rečou. Použitie slovenského jazyka pri prekladoch textov pre potreby zemplínskych kalvínov spolu s nánosmi poľských, ruských (resp. rusínskych, ukrajinských) i maďarských lexikálnych prevzatí, ktoré sa do týchto textov dostali z nárečového úzu pisára, utvárali v predpisovnom období na východnom Slovensku podmienky pre uplatňovanie kultivovaného východoslovenského jazyka.

biblických kníh do vernakulárnych jazykov, vyplýva rozdelenie slovanské obyvateľstvo byzantského obradu v Uhorsku na *Slaveno-Rosijanov* a *Slaveno-Uhrov*.⁷ Tvrdí, že miestni veriaci byzantského obradu dodržiavajú bohoslužobné obrady východnej cirkvi a pri liturgických sláveniach používajú *Konštantínov preklad svätého Písma*. Termínom *Slaveno-Rosijane* (СЛАВЕНО-РОСИАНЕ) označuje Slovanov, ktorí sú ruského, východoslovanského pôvodu (v Uhorsku to boli najmä Rusíni, Ukrajinci, Rusi). Ostatných veriacich byzantskej cirkvi v Uhorsku, ktorí sú slovanského pôvodu, autor hermeneutického spisu označuje termínom *Slaveno-Uhre* (СЛАВЕНО-УГРЕ).⁸ Autor hermeneutického spisu pod označením *Slaveno-Uhre* rozumie aj slovenských príslušníkov byzantsko-slovanskej tradície v Uhorsku.⁹

⁷ Uvádžame citát z rukopisu *Наставленїа ерменевтическаа...* (Výklady o pôvode a vzniku, o prekladoch a používaní kánonických biblických kníh z roku 1799) publikovaný v práci Žeňuch, Peter: *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku*. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae IV. Roma – Bratislava – Košice: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale Roma – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ M. Lacka, 2013 (= MBSLS IV.), s. 120-121: ѢКЪДЪ ѡ ПЕРЕВОДѢ СЛАВЕНСКОМЪ ОБЩИШЕ НѢКѢ ОУЧЕНѢХЪ МЪЖЕЙ СІЕ ЕѢ МНѢНІЕ ІАКО ПЕРЕВОДЪ СЕЙ НАЧАЛО СВОЕ ІМѢЕТЪ Ѡ КИРИЛА І МЕѢѢДІА ІЖЕ СЛАВЕНСКАГО НАРОДА ІЛЫ БѢХЪ ОКОЛО РОКУ 880ГО. СВѢДѢТЕЛСТВОВЪЮЩЕ Ѡ СЕМЪ ДИОКЛЕТЕСЪ ПРЕЗВѢТЕРЪ ХРИАНЪСЪ ПИСАТЕЛЬ СѢЛО СѢЛО ДРЕВНІЙ, КРОТЕР ІССЕМАНЪ ЕТС: І ОБЩЕ СІЕ ЕѢ ВСЕГО НАРОДА СЛАВЕНСКАГО ПРЕДАНИЕ. І СЕЙ ТО ПЕРЕВОДЪ ВО ОУПОТРЕБЛЕНІЙ ВЪСТЪ ОУ ВСѢХЪ СЛАВЕНСКАГО ІАЗИКА НАРОДАХЪ ДАЖЕ ДО ВѢКА 15ГО ІЛѢ 16ГО ВѢКАЖЕ 19ГО ПОВНЕГАДО ВО РАЗНѢХЪ ПОВѢТАХЪ ДРЕВНІЙ Ѡ ІАЗИКЪ ЧИСТІЙ СЛАВЕНСКІЙ ВЪСТЪ ІЗМѢНЕНЪ ВО НАРОДѢХЪ ТЫХЪ ТОГДА ПО СВОЙСТЕНѢХЪ ІМЪ ДІАЛЕКТѢХЪ І С: ПІІА ІЗДАНАІА СѢ, ІАКОЖЕ КАІА ЧАСТЪ НАРОДА СЛАВЕНСКАГО БЛАГОЧЕСТІЕ ІЛЫ ѢВРІАДИ ІЗМІНІЙ, ТАКО ПОЛАКІ НА ПОЛСКІЙ, ЧЕХІ НА ЧЕСКІЙ, ХОРВАТІ НА ХОРВАЧЕСКІЙ І ТАКО Ѡ ПРОЧІЙХЪ С: ПІІЕ НА СВОЙ ІАЗИКЪ ПРЕЛОЖИВШИХЪ. ЕДИНЕ СЛАВЕНО РОСИАНЕ, І СЛАВЕНО ОУГРЕ, ІАКОЖЕ І ГОРВАТІ ІЖЕ ѢВРІАДОМЪ ЦРКВЕ ВОСТОЧНІА ПОСЛАДЪЮТЪ, ПРИ ДРЕВНЕМЪ ѠНОВОМЪ ПЕРЕВОДѢ КИРИЛОВОМЪ ПОСОСТАІЮТЪ. СОЧИНЕНЪ ѠНЪ ЕѢ СО ВЗРОМЪ В: 3: ІЗЪ ПЕРЕВОДА 70: НОВЫЙ ЖЕ ЗАВѢТЪ ІЗЪ САМАГО ІСТОЧНИКА, КОЛЬ ПАКІ ТОЧНЫЙ ВЪСТЪ ПЕРЕВОДЪ ѠНЪ КИРИЛОВЪ НѢСТЪ ВІДОМЪ ПОНЕЖЕ СОКРОВИЩА ТОГО ЛІШІХЪОСІА КАКОВЫ Ѡ СІЮДЪ ПЕРЕПИСИ И КОГДА ВѢЧІЙ ПРОІЗІДОША І Ѡ СЕМЪ НИЧТОЖЕ ІЗВѢСНО ІМАМА ПОНЕЖЕ НЕЙМАМІ ПИСАТЕЛА ІЖЕ СІА ПРЕДАГАЕТЪ ПЕТРА СЧ. МОГІЛА ІЖЕ ВСІА ПРЕДАГАЕТЪ ІАЖЕ КАСАЮТСІА ПЕРЕВОДА СЛАВЕНСКАГО ВОСПОМІНАЕТЪ ВО І РЪКОПІСНІА НѢКІА КНІГІ КАКОВІА І ГДѢ ѢВРѢТАЮТСІА І Ѡ ЕДИНОЙ ІЗЪ ФОРТУНАТА ДЪРІХЪ НАЧУАЕМІА ІАКО 4 ЕВАНГЕЛІИ ѢВРѢТАТСІА ВО ПРАГѢ РОКУ 1575 СПІСАНИІА. МЫ ЗДѢ ѢСТАВЛАЕМЪ ПРОЧІЙХЪ ДѢІАЛЕКТОВЪ Ѡ СЛАВЕНСКАГО ІАЗИКА ПРОІШЕДШѢХЪ, СОБСТВЕНІЙ ІХЪ ПЕРЕВОДИ ТІПОМЪ ПЕЧАТАНІА ПРЕДАГАТИ ЕДИНЕ Ѡ СЛАВЕНСКОМЪ ІАЖЕ ОУ НАСЪ И ОУ МАЛО І ВЕЛѢКО РОСИАНЪ ЕѢ ВО ОУПОТРЕБЛЕНІЙ НѢКАІА ВОСПОМІНАЕМЪЖЕ.

⁸ Na inom mieste sa k tým Slovanom, ktorí používajú Konštantínov preklad Písma, okrem „Slaveno-Rosijanov“ pripočítavajú aj Chorváti (zjavne tu ide o glagolášov, ktorí však slávia liturgiu podľa latinskej obradovej tradície, no používajú slovanský jazyk a svoje liturgické texty zapisujú mladšou, hranatou formou hlaholiky; v texte sa uvádzajú ako nasledovníci starobylej cirkevnej tradície).

⁹ V diele *Краткая географія съ особеннымъ вниманіемъ на Угорщину*. Для первоначального обучения. Издание Общества св. Василия Великаго (Унгварь: Въ печати вдовы Карла Іегера, 1870, s. 34-35) sa v súvislosti s opisom slovanských národov v Uhorsku o pomenovaní Slovákov uvádza: „Славяне сѣверо-западной гористой части Угорщины называются словаками и говорятъ угро-словенскимъ нарѣчіемъ“ (citované podľa Дуличенко, Александр: *Письменность и литературные языки Карпатской Руси*. Ужгород: Издательство В. Падыка, 2008, 143).

V tejto súvislosti pripomíname, že na označenie pravoslávnych Srbov sa v cyrilských rukopisoch v tomto regióne používa označenie **Рацы, Гербы**.

O používaní cirkevnej slovančiny ako liturgického jazyka v prostredí byzantskej cirkvi v Mukačevskej eparchii neznámy autor cirkevnoslovanského výkladu o spôsoboch slávenia (teda spievania) svätej liturgie z druhej polovice 17. storočia (rukopis je z roku 1660 a je uložený v archíve Spolku sv. Vojtecha v Trnave) píše, že na slávení liturgických obradov cirkvi sa zúčastňujú jednoduchí ľudia, ktorí nielenže nerozumejú gréckemu, latinskému či hebrejskému jazyku, ale často už nerozumejú ani slovanskému liturgickému jazyku. Konštatuje, že jazyk ľudu sa odlišuje od písaného liturgického jazyka, od ktorého sa vzdialil, odlúčil. Veriaci slovanskej cirkvi pod Karpatmi podnes slávia liturgiu v slovanskom jazyku (**рѣснаны словѣскимъ языкомъ службѣхъ бжю служї то и доднѣ такъ чинїа**) a svoj liturgický jazyk nazývajú *bulharským*, ktorému dobre rozumeli dovtedy, kým sa aj oni podobne nevzdialili od tohto starého jazyka ako aj iné slovanské nárečia. Ako vidno, jasne sa v jeho diele o liturgickom jazyku a byzantsko-slovanskej liturgickej praxi v Karpatoch odráža vplyv založený na bulharskom pôvode byzantsko-slovanskej kultúry i jazyka v tomto priestore. Autor spisu ďalej dodáva, že teraz, hoci všetci Slovania byzantskej tradície používajú cyrilské písmo, predsa slovanskému liturgickému jazyku nerozumejú, dokonca mu nerozumejú už ani sami Bulhari, ani Chorváti, ani Rusi (ktorých nazýva **мѡковїты**) a nerozumejú mu ani naši *Rusnaci*. Dodáva k tomu tiež, že len vtedy bude môcť jednoduchý veriaci porozumieť cirkevnému jazyku, keď sa ho bude učiť tak, že bude čítať sväté Písmo, lebo už iba v ňom ostal tento starý slovanský jazyk uchovaný vo svojej pôvodnej podobe. Zároveň však konštatuje, že jednoduchí veriaci už poznajú len svoje nárečia.¹⁰

¹⁰ Porovnaj text s názvom **Съ сѡй литоргїи для чога спѣвають часы читають и слованскїи язикѡ сїа служити** (O svätej liturgii, prečo sa spieva, prečo sa čítajú hodinky a prečo sa slúži v slovanskom jazyku) z rukopisej knihy kázni a výkladov k životom svätých kňaza Ihnatija z polovice 17. storočia, ktorý je publikovaný v práci Женюх, Петер: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. MBSLS IV., op. cit., s. 126 (podčiarknutie P.Ž.): **пѣшаїа ѡповѣ · ижъ покрыто службѣхъ бжю служї для того ижъ служение не ѣ наоука людови али поклѡ и подїакование и ѡфѣра гдѡс бгѡс · и не іакъ прѡтому члѣкови и до прѡтого пана говорїсїа · але іакъ гдѡс бгѡс · але іакъ бга богомъ и из самы гдемъ бгѡмъ справа · а не злюдыи земными и смертеьными: и люде прѡтвыи повинны служителе ѡлтанымъ ѡдавати ѡфѣры · абы служителе ѡлтанымъ преложили хрѣс на престѡ и самыи люде прѡтвыи таможе прѣстоіали и тѡ кланалисїа и молилисїа при ѡфѣрѡ своихъ іакъ и ѡу старѡ законѣ дѡ мосеввы глава дѡ такъ чинїаї лѣвитыи и тѡ сїа молиаї цю нерозумѣли прѡтвыи люде ници за залонами ѡфѣры чинїаї жебы люде прѡтвыи непозиралї тамъ · іакъ терѡ церкѡ восточнаїа держїи ѡлтѡ на службѣ · и дрѡгаїа причина ѣ · же не оусю справѡ разумѣю церкѡбнѡю прѡтвыи люде во и яззы ѡмѣнюєсїа · але прѣца наоука пїменаїа и пїмо не ѡмѣнаєтсїа: а зѡлаца тѡ ѡзыкомъ · чѡ рѣцкїи, латїскїи, жидѡвскїи: **язычнаїа мѡва простаїа измѣнїла сїа: а пїменаїа нѣтъ** · Стародавнїи рѡскїи яззы словѣни тѣлѡ зѡан трѡпемъ а палець перѡдѡ: а мѡщинѡ ѡтрокѡ · рѡснаны словѣскимъ языкомъ службѣхъ бжю служї то и доднѣ такъ чинїа · того вѣкѡ люде гды то сорзѡванїу вѡзѡ · **розумѣли тои яззыкѡ которыи болгарскїи ѣ · але терѡ тѡ яззы полнїшїаї люде цю пїмо ѣ · словѣскїи мало кто****

V slovnej zásobe nářečí, ktorých používatelia patria k veriacim cirkvi byzantského obradu, sa odráža aj ich kultúrno-konfesionálna identita. Máme tu na mysli najmä také lexikálne prevzatia, na základe ktorých možno identifikovať cirkevné prostredie, z ktorého používatelia používanej nárečovej podoby pochádzajú, napríklad *cerkev* nie *kostol*, *služba* nie *omša*, pomenovania sviatkov napríklad: *Blahovišće* (Zvestovanie Presvätej Bohorodičke, csl. *Благовѣщеніе пресѣтой Бѣы*), *Uspeňe* (Usnutie alebo Nanebovzatie Presvätej Bohorodičky, csl. *Успеніе пресѣтой Бѣы*), *Vozdviženje* (Povýšenie svätého Kríža, csl. *Воздвиженіе честнаго Креста*), *Pokrovi* (Ochrana Presvätej Bohorodičky, csl. *Покровъ пресѣтой Бѣы*), *Usiknoveňe* (Sťatie hlavy sv. Jána Krstiteľa, csl. *Усѣкновѣніе честной главы Іоанна Крестителя*). Do miestnej frazeológie prenikli aj niektoré ďalšie cirkevnoslovanské výrazy, napr.: *Stojiš tam jak pred prestolom. Ta špiva jak kantor z krilosaj. Prispata(i), bo u ňedzelu až na Viruju /Sjat', Sjat'/ prišla /prišou/ do cerkvi. Čekaj, čekaj, šak ce tak poblahoslovim, že ci budze pametl'ivo* a iné.

Do skupiny slov prevzatých z okruhu cirkevnej bohoslužobnej tradície v karpatskom priestore patria napríklad všeobecne známe výrazy a termíny na označenie bohoslužobných obrazov, liturgických textov, odevov kňaza i miništrantov i označenia z oblasti obradovej, liturgickej či konfesionálnej praxe. Iné lexémy prenikli do miestneho jazyka tak, že popri pôvodnom význame získali aj nový význam, napríklad v slovenskom jazykovom priestore sa slovo *križma* (s významom ‚biela košeľa, resp. súkno, do ktorého sa pri krste zavinie novopokrstený‘) používa vo význame ‚dar, podarúнок, ktorý krstný rodič venuje svojmu krstňaťu pri krste, alebo po dovŕšení určitého veku.‘ V niektorých regiónoch sa prevzatie *križmy* od krstných rodičov spája s prvou svätou spoveďou krstného dieťaťa, inde sa *križma* ako dar krstných rodičov odovzdáva na hostine po samom akte pokrstenia a pod. Ďalším takým termínom je slovné spojenie *Boža mira*, ktorým sa v slovenskom jazykovom okruhu pomenúva *myrha* (vonná živica), ktorá sa pri slávení bohoslužobných obradov vkladá do kadidelnice pri okiadaní chrámu, ikon i veriacich. Do miestneho nárečového úzu slovenských gréckokatolíkov prenikla z cirkevnej slovančiny aj lexéma *proskurka*, ktorá označuje posvätený a rozdrobený chlieb na večierni v rámci lítie v predvečer sviatku. *Proskurki* potom po liturgii sviatku rozdáva miništrant alebo kňazom určený veriaci počas myrovania

ЕГО РОЗЪМѢТЬ АНИ БОГА АНИ ГОВА АНИ МОКОВИТЫ АНИ РОСНА ХИВА ВЪДѢ ДЪЖЕ ОУЧИТИСЯ ПИМА · ТАКОЖЕ ВЪДѢ РОЗЪМѢТИ СПРАВЪ ЦЕКОВНЮ И ЧИТАНИЕ ПИМА: БО ТО ЯЗЫКЪ ЛИШЕ ТОЛКО ОУ ПИМѢ ЗОТА · А ЛЮДЕ ПРЪТЪМИ ИНА НАУЧИЛАСИ ГОВОРТИ: НА ОУСЕМЪ СВИТѢ ХРИТИЯСКИ НАРО И ЗА СТАРОДАВНАГО ВѢКА ЛИТЪГИЮ СЪГЮ НЕУХТОВАЛАСИ СЛЪЖИТИ УПРОЧ ЯЗЫКО ЛАТИСКИМЪ, УРЕЦКИМЪ, ХАЛДЕЙСКИ АБО СЛОВЕСКИ: БО И ТРИДЕСЫИ СОВЕ: НЕПОВОЛИ НАТО УПРОЧ ТЪ ЯЗЫКО СЛЪЖЕВЪ ВЪНИЮ СЛЪЖИТИ ВЕЦЕ КОРЫИ ЯЗЫ ВЪРЪ СЪГЮ ОУТВѢДИИ И СОВОРЫ ЧИНИИ · А ИШИИ ПРЪТЪМИ ЯЗЫКЪ НЕГОДИСИ ТОЕ ДѢЛО ДѢЛАТИ И НЕАЛОСИ: И ДО КЪЦА СВѢТА ЦРКО СТАИ НЕПОВОЛАА И НЕПОВОЛАЕ · ВЪ ЗВЫЧАИ ПЕШИ ЛЮДЕ ВЪРЪ СЪГЮ ПРИАВШИ ЖЕ ОУСѢ ЛЮДЕ КОЛКО БЫЛО ОУ ЦЕКВИ СПѢВАЛИ АЛЕ ЗА РОУМГЛАСИ БЫЛО И ТА ПОТАНОВИЛИ ПЪ КЛЪРИКОВИ СПѢВАТИ АБЫ ЕНО ГЛАНО СПѢВАНІЕ БЫЛО: АБЫ НЕБЫЛА РОНО ОУ ВЪЖЕ ХВАЛѢ АБЫ СОТРАХОМЪ БЪЖ СЛЪЖИИ ·

(*mirovaňe*). Pojmom *mirovaňe* sa označuje pomazávanie veriach svätým olejom. Pomenovanie *mirovaňe* je odvodené od svätého voňavého oleja, ktorý sa nazýva *myro*. Najstarším prevzatím z liturgického jazyka byzantsko-slovanskej cirkevnej tradície je pravdepodobne termín *služba*, ktorý je zaznamenaný aj v rozličných veľkomoravských pamiatkach. Podnes v miestnom prostredí sa všetky slávenia liturgií a bohoslužieb (*večureň, utredňa/utridňa, liturgia*) označujú termínom *služba*. V nárečových slovných spojeniach typu *idzem do službi, vracilam še zo službi, bula mi na službe* sa termínom *služba* označuje aktívna účasť na slávení obradov cirkvi. Aj slová ako *utredňa, večureň, panachida, strasti* (ide o utiereň Veľkého piatku), *kazaňe* (kázeň), *pravoverni, riza, rizi* (liturgický odev kňaza), *cerkev* (označenie chrámu), *otpusť* (titulárny sviatok chrámu), *strašni súd* (posledný súd), *čaša* (kalich) patria do okruhu prevzatí z liturgického prostredia byzantsko-slovanskej tradície.¹¹

Z aktuálnych výskumov venovaných používaniu liturgickej cirkevnej slovančiny v slovenskom i rusínskom v prostredí bývalej Mukačevskej eparchie vidno, že všetci používatelia liturgického cirkevnoslovanského jazyka ukrajinskej redakcie používajú takú podobu, v ktorej sa jasne odráža jazykové vedomie používateľov. Aj prejavy slovenského jazykového vedomia možno v liturgickej cirkevnej slovančine ukrajinskej redakcie potvrdiť na fonetickej úrovni. Nahrávky liturgií i najčastejšie používaných modlitieb v cirkevnej slovančine v prostredí slovenských veriach byzantsko-slovanského obradu, ktoré sa počas terénnych výskumov v rokoch 1999, 2000, 2001 a 2007 realizovali na východnom Slovensku, svedčia o prenikaní jazykového vedomia slovenských používateľov.¹² Zhrnieme tu aspoň

¹¹ Ďalšie príklady a vysvetlenia pozri napríklad v práci Женюх, Петер: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии, / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku, MBSLS IV., op. cit., s. 32-37.

¹² Počas terénnych výskumov sme sa upriamili predovšetkým na také lokality, v ktorých sa byzantsko-slovanská obradová tradícia spomína aj vo vizitáciách gréckokatolíckeho biskupa bývalej Mukačevskej eparchie M. M. Olšavského z polovice 18. storočia. Z množstva takýchto farností sme vybrali dnešné pravoslávne slovenské cirkevné spoločenstvá Michalovskej eparchie vo Falkušovciach, Šamudovciach, Markovciach, Zemplínskej Širokej, Lastomíre, Hažine a Cejkove. Treba pripomenúť, že sú to cirkevné spoločenstvá veriach, ktorých spevná i náboženská prax je úzko spätá s tradíciou gréckokatolíckej cirkvi, keďže v týchto farnostiach boli pravoslávne cirkevné spoločenstvá zriadené až po tzv. „Akcii P“ v 50-tych rokoch 20-teho storočia. Treba poznamenať, že práve vďaka pravoslávnyim cirkevným spoločenstvám máme v prostredí stredného a južného Zemplína a v Užskej stolici kontinuitne zachovanú takú podobu cirkevnej slovančiny, akú slovenskí veriaci byzantského obradu používajú „od nepamäti.“ Aj ďalšie nahrávky liturgií i najčastejšie používaných modlitieb v cirkevnej slovančine, ktoré sme v prostredí slovenských veriach byzantsko-slovanského obradu realizovali aj počas terénnych výskumov napríklad v obciach Trhovište, Laškovce, Humenné, Jasenov, Šumiac, dokazujú uplatňovanie slovenského jazykového vedomia v cirkevnoslovanských modlitbových a spevných textoch. Pri takýchto nahrávkach sme uprednostňovali najmä takých respondentov, ktorí boli ochotní do mikrofónu pomodliť sa základné modlitby v cirkevnoslovanskom jazyku. Pozri o tom bližšie v práci Žeňuch, P.: Cirkevná slovančina v bohoslužobnej praxi Slovákov

niektoré javy, ku ktorým patrí napríklad na nerozlišovanie predného [i] a zadného [y] pri realizácii hlások označených grafémami и, ѡ, і, ї, v; prevažuje systematická palatalizácia hlások *l, n* pred fonémami [i] a [e] označovanými cirkevnoslovanskou grafémou и a ε (niekedy dochádza k zmäkčeniu aj spoluhlások *d, t* pred fonémami [i] a [e], najmä vtedy, keď sa použitá lexéma nepodobá na slovo blízke nárečovému prostrediu). V cirkevnoslovanských nahrávkach možno doložiť zmenu ꙗ na mäkkčiace [i], zmena ꙗ na [e] sa takmer pravidelne vyskytuje v zámenách typu ꙗꙗꙗꙗ, ꙗꙗꙗꙗ – [tebe], [sebe]. Vo všetkých nahrávkach možno sledovať uplatňovanie prízvuku na penultime v zhode s praxou vo východoslovenských nárečiach. Možno doložiť aj používanie *-l-ového* zakončenia v participiu préterita namiesto cirkevnoslovanskej prípony -ꙗꙗ, ďalej uplatňovanie prípony *-oho* namiesto cirkevnoslovanskej prípony -ꙗꙗꙗ, neexistenciu morfémy -ꙗꙗ pri tematických slovesách v 3. osobe singuláru v prítomnom a budúcom čase, s čím súvisí aj štylistická nediferencovanosť medzi 3. osobou prázenta singuláru realizovaného bez časovacej morfémy -ꙗꙗ a 3. osobou aoristu singuláru zakončeného na -ε. K ďalším prejavom patrí aj nahradzovanie významovo i zvukovo blízkej cirkevnoslovanskej lexémy výrazom z nárečovej oblasti a pod. Takéto zmeny možno sledovať aj v cyrilských a cirkevnoslovanských písaných pamiatkach, ktoré vznikali v tomto priestore už od najstarších čias.¹³

byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku. In Doruľa, Ján (ed.): Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodnenia po súčasnosť. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 231-274 a tiež v našej monografickej práci *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2002, s. 208-240.

¹³ V tomto kontexte sa žiada uviesť príklad získaný počas terénneho výskumu v Ruskom Keresťtúre dňa 8. 11. 2007. Pri realizovaní nahrávok zameraných na zachytenie vplyvu jazykového vedomia dolnozemsých gréckokatolíkov v predpísaných cirkevnoslovanských modlitbách a liturgických textoch sa podarilo nahráť respondentku Máriu Džudžarovú (87 rokov), ktorá do mikrofónu spievala paraliturgické piesne z nejakej tlačenej modlitebnej knižky, o ktorej tvrdila, že je napísaná v liturgickom (cirkevnoslovanskom) jazyku. Počas nahrávky sa však zistilo, že ide o ukrajinčinu. M. Džudžarová nám však zaspievala aj piesne v jej rodnom jazyku (teda v jazyku dolnozemsých gréckokatolíkov) a pomodlila sa do mikrofónu aj známe modlitby v cirkevnoslovanskom jazyku. Z fonetického hľadiska sa jej jazykový prejav i deklamácia cirkevnoslovanských modlitieb ničím výrazne neodlišovala od deklamácie predpísaných cirkevnoslovanských modlitieb medzi gréckokatolíkmi na východnom Slovensku. Respondentka na otázku, či vidí rozdiel medzi ukrajinčinou a cirkevnou slovančinou, odpovedala negatívne. Dôvodila tým, že knihu, ktorú používa pri speve paraliturgických piesní, využíva už dávno. Uvedomuje si však rozdiel medzi materinským a liturgickým jazykom. O tejto skutočnosti sme sa s určitosťou presvedčili vtedy, keď nám povedala, že „už še pomodlila molitvu,“ ktorú sme od nej požadovali. V tej chvíli nám bolo jasné, že všetko, čo je odeté do habitu religiozity, naberie odrazu iný kód, iný jazykovo-religiózný príznak. Vidno to už aj z vyjadrenia M. Džudžarovej – *už še pomodlila molitvu*, v ktorom vedľa seba stoja dve slová rovnakého pôvodu, no z vývinového hľadiska ide o dve rozdielne slová. Sloveso *pomodl'ic še* je súčasťou inventára slovnnej zásoby materinského jazyka respondentky, preto celkom prirodzene sa tu neprejavil systémový jav známy v južnoslovanskom i východoslovanskom prostredí (zjednodušenie spoluhláskovej skupiny

Aj v cyrilských rukopisných textoch východoslovenskej proveniencie možno nájsť typické znaky šariško-zemplínskeho variantu slovenčiny. K týmto znakom patrí najmä prítomnosť asibilovaných hlások $dz < d' & a < t'$ (кресцане, зармгцена, спочиваць, швец, просиць, працел, дзекземъ), uplatňujú sa aj pôvodné spoluhláskové skupiny kv-, gv- na začiatku slova namiesto palatalizovaných cv-, zv-, -dzv- (napr.: гвездъ), zachováva sa pôvodná spoluhlásková skupina -tl-, -dl- (napr.: мѡдлѣ), na viacerých miestach možno doložiť zmenu pôvodného ѣ na е , ktorá je typická v celej slovenčine na rozdiel od ukrajinských nárečí (napr.: члѣвекъ namiesto члѣвѣкъ, ukr. чоловік; цело namiesto тѣло, ukr. тіло; сѣшеди namiesto сѣсѣди, ukr. сусіди; вѣки namiesto вѣки, ukr. віки).

V rukopisných textoch východoslovenskej proveniencie možno popri týchto vyššie spomenutých javoch nájsť aj uplatnenie časovacej morfémy -m v 1. osobe singuláru, ktorá je typická pre celý nárečový komplex slovenčiny (napr.: ѣдемъ, нехавамъ. вѣдемъ, проси) a časovacej morfémy -me v 1. osobe plurálu (napr.: поздравѣме). Zreteľná je aj existencia prípon -его, -ого v genitíve a -емъ, -омъ v datíve singuláru, ktoré sú typické pre šariško-zemplínsky jazykový areál (napr.: премилего, смѣтного, тмавего, кресцанского, самемъ). V textoch paraliturgických piesní z tohto okruhu písomností sa vyskytujú aj krátke tvarov zámen typu твоего (namiesto твоего), ме (namiesto мнѣ). Z morfológického hľadiska treba poukázať aj na uplatnenie prípony -ей v genitíve singuláru prídavných mien (napr.: оугерскей, сватей, повчанскей, болесней), ktorá sa v našich textoch uplatňuje namiesto cirkevnoslovanskej prípony -ѣй/-ой (сватѣй, повчанской).

Ide o prirodzený, dlhodobý a trvalý proces, ktorý sa nedá zastaviť; má svoje začiatky v období šírenia byzantsko-slovanskej tradície v tomto priestore. Na rozdiel od nahrávok liturgických textov máme v cyrilských rukopisoch aj dôkazy o prispôbovaní textov jazykovému vedomiu používateľov natoľko, že možno hovoriť o zápisoch východoslovenských nárečových textov prostredníctvom cyriliky.

Z prostredia administratívnoprávnej spisby možno doložiť text svedectva z vizitačného zápisu biskupa Mukačevskej eparchie M. M. Olšavského z dediny Hlinné v Zemplínskej stolici zapísaného cyrilikou v 50. rokoch 18. storočia. Text svedectva publikoval A. Petrov v práci *Каноническія визитаціи 1750-1767 гг. В вермедяхъ Земплинской, Шаршиской, Сепишской и Абауйской*. (In: Науковий збѡрникъ тов. Просвѣта в Ужгород за рѡкъ 1924, роѡ. III.):

-dl- > -l-). V slove *molitva* sa spoluhlásková skupina -dl- nenachádza; pod tlakom liturgického (cirkevnoslovanského) jazyka sa tu presadil religiózny príznak, ktorý v podvedomí respondenta prevážil nad jazykovým vedomím. Cirkevnoslovanské slovo *молитва* vo výpovedi respondentky svedčí o jej religióznom povedomí. Pozri k tomu Žeňuch, Peter – Žeňuchová, Katarína: Jazykové, etnické a konfesionálne procesy v byzantsko-slovanskom prostredí karpatského regiónu v 18. a 19. storočí. In: Žeňuch, Peter (ed.): XIV. Medzinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008, s. 109-133.

„Мі обівателе Глінянске: перші раз візнаваме – же у церковніх масткох інше таке веці не находза ше, опроч дахторе жемічкі у ніжнім Грабовцу, Копаньіні назване, добровольным способом, як паметае, на церкев поручене, хторіх хасен лем церкві сватей повинні буц. Другі раз: і то сумнітельно візнаваме, же ачкольвек фарске добра фундаціе зо шіткіма апертиненціама од богабойніх панов ласкаво лєнім(sic) є відана, але же от терайшіх панов в року 1717 з шіткіх привилегій давніх є зозута і терхі арендальней є поддана проців Божому а швецкому праву. Треці раз: візнаваме і вдзечне поднімаме ше плацу отцу нашому духовному, як рокову, так і штоларну од рока до рока віплаціц, рочну по єднім корцу жіта, по єднім корцу овса і по трі хлебі. Штоларну плацу, як то індзе ідзе, або як то од сватого кресченя зо шіцкім обрядом, а од першого породу зо шіцкім обрядом церковнім кд̄ грайцаре, од шлюбу з огласкама д̄ мар., од велького погребу г̄ мар., дзіакові грайцаре ӣ, од малого з̄т̄ грайцаре попові, дзіакові д̄. Але кедз з чіннім(sic!) кресцан способом, втеді од казаня г̄т̄ грайцаре, од сватей службі ... грайцаре, од читаня сватей евангелїї і псалтіра, які є старі обічай ҃ поднімаме ше плаціц. Штварті раз: і на то ше поднімаме, же як попа, так і дзіяка у вшіцкей шлебодзе хцеме затрімац і плацу од верней заслугі йому як рочну, так і штоларну будземе плаціц; рокову по пул корцу жіта, штоларну так, як вишей є то положено, за хторе ун наше дзеці, як і індзе, повинні є учіц науці кресцанскей. На фаре Глінянскей року ... дня ...“¹⁴

Okrem úradných listín a spisov sa tento jazyk používal v paraliturgickej piesňovej tvorbe, o čom svedčia aj niektoré texty paraliturgických piesní, ktoré sa nám pri systematickom výskume cyrilských rukopisných spevníkov východoslovenskej proveniencie podarilo nájsť. Cyrilský rukopisný spevník Jánoša Tótha z roku 1828, v ktorom sa na fol. 34^r–35^v nachádza text piesne v šarišsko-zemplínskom type kultúrnej (kultivovanej) slovenčiny.¹⁵

Пѣснь. Подобенъ Радѣйсѣ Мѣрїе
 Яхъ слисце кресцане, / либезне спиване, /
 верне поздравѣме / тѣ небецкѣ паню. //
 Марїе Марїе мено преславне / Меню прелибезне /
 Матки сватей / Повчанскей. //
 Такъ красна денїце / Всего швета свѣце, /
 Такъ любезне свїтї / Цо небеске квїтї. //
 Надъ слънцемъ яснѣша / Надъ звїздѣ крашїша /
 Панїи всего свѣта / Такъ славне просвїта //
 Полне потешенїи / На небї на землї /
 Єдина вѣрана, / Надъ намї гришнїма //

¹⁴ Publikujeme v prepise do azbuky podľa Ivana Paňkevuča: Инвентарѣ (протоколы) каноничных визитацій вороновского округа 1750-ых рокѣв под оглядом языковым. In: Науковий збѣрник тов. Просвѣта въ Ужгородѣ за рокѣ 1924, роѣ. III., s. 259-260.

¹⁵ Príklady sú prevzaté zo štúdie Žeňuch, Peter: Patria cyrilské paraliturgické piesne do kontextu slovenskej kultúry? In Slavica Slovaca, 2008, roč. 43, č. 2, s. 97-107.

Надъ вшицки свати, / Славне ввишена, /
 Яхъ полна милосты, / Матка свата болесна. //
 На небы на жемьі, / Краловна зволена /
 Ётъ сватей троици / Есть корюнована. //
 Проси оўставичне, / Сыначка милега, /
 Бы нерачилъ тресцаць / Людъ кресцанского. //
 Неможъ вимлазвйтъ, / Велике милости, /
 Матки сватей болесней, / Ей оўприности. //
 Великихъ гришниковъ / Зе вшей странъ прийма, /
 Всѣмъ паненскимъ плащемъ / Цали шветъ прикрива. //
 Яхъ кресцане верни, / Серце волайме, /
 Матку свату волесну / Верне поздравиме. //
 Яхъ Матичко мила, / Слিশъ нашо волане, /
 Тотѣ часъ пресмѣтнї / Змилѣше надъ нами //
 рачишъ насъ ѿ моръ, / Ё войни хранити, /
 рачишъ за насъ твого / Синачка просити. //
 Выдишъ в Матичко, / Пресмѣтну крайну, /
 зе вшей странъ видами, / Грожене вклучену. //
 Яхъ рачишъ поцещиць / Ты пресмѣтне вдови /
 а дровни широти, / В тей оугерскей жемі. //
 Ктори позосталѣ / Великимъ суженѣ, /
 тоти роки смѣтне / К тей оугерскей жемі. //
 Лево ихъ на тишиць, / Тъ крати зостало, /
 Бело мале цещи / Ёцохъ непознало. //
 Змилѣй ше, злитѣй ше / Матичко преміла, /
 Бѣтъ тымъ широтомъ / Матка милостива. //
 Рачишъ ихъ хранити, / Ёдешего злего, /
 Рачишъ за нѣхъ просиць, / Сыначка милега. //
 Бѣдешъ поздравена, / Матко свата волесна, /
 Спола с Крестомъ панемъ, / Яжъ на веки аменъ. //
 Конецъ.

Na fol. 10^v sa v spevníku Jánoša Tótha z Michaloviec nachádza aj ďalšia cyrilikou zapísaná paraliturgická pieseň v tomto jazyku:

Пѣсень погребна
 [Оужъ] идемъ до гробу
 смѣтного, тмавего,
 Кде бѣдемъ спочиваць до дне сѣднего. //
 Тъ вщещи панове,
 велики кралове,
 Све кости складаю болестне. //
 Мъ черствотъ ѿ красу,
 цело ме до часу,
 Якъ покладъ мой складамъ до гробу. //
 Ме дѣтки якъ квитки,
 ѿ вщеще привитки,
 Недавамъ в томъ шеще и статки. //

Васѣ таке вѣщамъ
 праце, сѣшеди
 Вшецкихъ моѣхъ з новыхъ (sic) ѿ мертвыхъ. //
 Довѣрѣ ночь южь тебе
 оупримна(ни) манжелко(ле)
 За ласкѣ дзекземъ сердечне //
 Мнѣ солнце и мѣсцъ
 невѣдѣ швициць вѣць
 Кдиж в земли вѣдѣ гнѣць, а лежѣць. //
 Гвездѣ ясныхъ невѣдземъ вѣдзецъ,
 мѣшвицихъ неслышимъ,
 Іѣкъ везень в темностехъ вѣць мѣшимъ. //
 Ёжиши помоц ма,
 за тебѣ дихтимъ іѣ,
 Неѣстѣсѣи просѣ ѡемнье. //
 Ёжиши шветло ме,
 самъ вечне ѡшвиць мнѣ
 Я приведезь къ радости до небе. //
 Ёжиши ласко ма,
 вшецка доброта ма
 Самемѣ присѣзши дѣша ма. //
 Ёжиши найвиши
 покладе найдрагши
 К тебе іѣ порѣчамъ мѣ дѣши. //
 Тенто шветъ вѣщамъ,
 з вами ше розлѣчамъ,
 Нѣхъ васѣ вѣпатрѣ Пан Бѣг самъ. //
 Амень.

Existenciu cyrilských paraliturgických piesní zapísaných v šarišskom nárečí potvrdzuje aj Šarišský spevník zo začiatku 18. storočia.¹⁶ Na fol. 115^r – 117^r sa nachádza táto cyrilská paraliturgická pieseň venovaná Bohorodičke. Už F. Tichý poukazuje na slovenský pôvod piesne, pričom uvádza, že známe varianty pochádzajú iba zo spevníkov báčskej proveniencie, kde „žijí Slováci ruské víry jako kolonisté z dob Marie Teresie.“¹⁷ Pieseň teda s určitosťou vznikla v čase pred migráciou východoslovenských gréckokatolíkov do oblasti Báčky (na Dolnú zem). Je viac ako jasné, že táto pieseň, ako aj celý rad jej podobných piesní, sa rozšíril a uplatňoval v repertoári slovenských gréckokatolíkov; v druhej polovici 18. storočia a na konci 19. storočia sa však táto pieseň z cyrilských spevníkov gréckokatolíckych

¹⁶ Opis spevníka pozri Žeňuch, Peter: Znovuobjavený Šarišský spevník zo začiatku 18. storočia vo svetle etnicko-konfesionálnych pomerov v karpatskom priestore. In: Slavica Slovaca, 2006, roč. 41, č. 2, s. 136-169.

¹⁷ Tichý, F.: Československé písně v Moskevském zpěvníku. Praha a Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze, 1931, s. 39.

veriacich na východnom Slovensku vytratila, čo spôsobil najmä vydavateľský tlak mníšskych komunít.¹⁸ Takéto piesne samozrejme naďalej zostali v repertoári dolnozemských gréckokatolíkov, odkiaľ sú známe aj niektoré jej ďalšie varianty v zemplínčine dolnozemských Rusnákov.

Ахъ га matka зармѣчена чо мѧ оучинити
 мои снѣ милїи смръть вкрѣстнѣ рачилъ подстѣпити:
 поидемъ ѿ плакатъ вѣдѣ на ѧго ранами
 тело снѧ премиле҃го вѣмїѣ слезами //
 Снѣ в заградѣ на молибѣ кирвабѣ потъ билѧ
 жеби тѧшке а вкрѣстнѣ грѣхи наше ѡбмїалъ
 п: п: п: н: р: т: с. п: //
 вкрѣстованъ поличкованъ мои снѣ наимилѣншии
 ѡцетъ а желчъ напои терѣпкѣ пиалъ ѣтъ присилено:
 п: п: п: //
 Ахъ жиди зли а вкрѣстны прочъ сте го зранили
 его свѣтѣ тварѣ слонечнѣ слинами сказили
 п: п: п: //
 Ахъ ангели посмотрите што са в свѣтѣ дѣетъ
 члѣвекъ грѣшныи бѣга све҃го на смертъ ѡсѣждае:
 п: п: //

Z prostredia dolnozemských gréckokatolíkov možno ako príklad uviesť citát z rukopisného apokryfného textu z prelomu 18. a 19. storočia, v ktorom sa hovorí o umučení Ježiša Krista. Dokument sa podarilo digitalizovať počas terénnych výskumov na gréckokatolíckej fare v Djurdjove vo Vojvodine v roku 2007.

Иса Хрѣта и Бѣга наше҃го а Снѧ свое҃го и оубидѣвшїи стѧа ѡкъ ца҃гають
 з ланцѣхѡмъ на шїѣ. Е҃го стѣи мѡстїи а Иисѣ Хрѣтосѣ спаднѣа подѣ
 Крестомъ ѿ дрѣгерасѣ оубѣжъ, и немогѡмъ станѣцѣ, во барѣзь вѣлъ змѣ-
 чены, и ранѣны, и шицокъ вѣлъ сама кровь, и цекла по ѧ҃го стѡи мѡстїи:
 и по стѡи е҃го ввразѣ, вѡ и Крѣвь и храковїны, и плюванѡ, ѡ жїдохъ
 баззаконныхъ; то вѣло введнѡ помїшанѡ! Сѡ Хрѣстїанѣ! Подѣрмай себе, же
 кельо тамъ могло вѣцъ народа жїдовска҃го: то имъ чїсла невѣло, а скоро

¹⁸ V tejto súvislosti treba konštatovať, že počajevský Bohohlasník, vydaný najmä pre veriach gréckokatolíckej cirkvi, sa rozšíril aj v typicky pravoslávnom prostredí; dokonca práve z tohto prostredia sú známe mnohé staré rukopisné spevníky paraliturgických piesní. (Перетц, Н. В.: Историко-литературные исследования и материалы. Томъ 1. Изъ исторїи русской пѣсни. In: Перетц, Н. В. (ed.): Записки Историко-филологическаго факультета Императорскаго С.-Петербургскаго университета. Часть LIV. Выпускъ II. С.-Петербургъ: 1900.) Jeho rozšírenie teda svedčí o širokom používaní paraliturgickej piesňovej tvorby, a to nielen v prostredí, kde bola zavedená únia, ale aj v pravoslávnej cirkvi. Vo vydaniach Bohohlasníka pre pravoslávnych veriach (1884 a 1885) sa jeho obsahová stránka iba veľmi málo odlišuje od pôvodného počajevského Bohohlasníka určeného pre gréckokatolíkov. Už na tomto jednoduchom príklade sa potvrdzuje, že vplyv tlačených spevníkov významne vplýval na ďalší rozvoj piesňovej kultúry.

КАЖДЫ КЕТЬ НЬЕ ОУДЕРЕЛЪ: ЁГѠ СТЪЮ МЛѠСТЬ, А ВОНЪ ГОЛЬЕМЪ ПЛЮВНУЛЪ
НА ЁГѠ СТЪЮ МЛѠСТЬ, А ВЕЩЕЙ ПѦКЪ РАЗЪ, ДУМАЙМЕ СЕБЕ ЖЕ ГОЧЬ БЫ РЪКИ НЬЕ
БЪЛѦ ПОВѦЗАННЫЙ, ТА БЫ ДОСЦЪ БЪЛО ЦЕРПИЦЪ.

V zmiešanom latinsko-byzantsko-slovanskom obradovom prostredí dochádzalo k tomu, že veriaci jednej aj druhej konfesionalnej či religióznej tradície na tzv. veľké sviatky (napr. Pascha, Kristovo narodenie a pod., v závislosti od dvoch cirkevných kalendárov) navzájom navštevovali svoje chrámy,¹⁹ kde spoločne spievali populárne duchovné alebo paraliturgické piesne.

Ako príklad používania piesní v kultivovanej slovenčine so západoslovenským základom zapísaných cyrilikou v spevníkoch paraliturgickej piesňovej tvorby byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku uvádzame pieseň na sviatok Zostúpenia Svätého Ducha (Turíce) zo Šarišského spevníka zo začiatku 18. storočia; pieseň sa nachádza na fol. 206^v – 207^r:

ПѢСНЬ НА СОШЕСТВІЕ СТГО ДХА
ДХЪ ПНЕ СВЕЙ СТѢЙ МЛТИ
НАПѢНИЛЪ СРЦА СПРЪТКОСТИ
ГДЫ АПОТОЛИ СПОЛЪ СЪ СЕДЕЛИ,
ДХА СТѢГО НАВОЖНЕ ЧЕКАЛИ.
РАЧИЛЪ ЙХЪ ПО СВЕТЕ ПОСЛАТИ,
СЛОВО БОЖІЕ ѠЗНАЙМОВАТИ,
АВІ КАЗАЛІ СВОМУЪ СТВОРЕНІ
ПНА ХВО ЕГО СТѢ ЧТЕНИ
ПРИМІТЕЖЪ ДХА СТѢГО
УЧИТЕЛІ ВШЕГО ДОБРЕГО.
ОИ ВѦ НАУЧИ НА ВШЕ ПРАВДАЪ
СВИ БЪДУЩЕ И ТѦЕНЕ ВЕЦИ.
РЕКАЛЪ ЙМЪ: ГДЫ ВѦ БЪДУЪ СТАВИТИ
ПРЕ ЦИСАРАМИ, ПРЕ КНИЖАТИ,
НЕУЩИТЕ СЕ НИЦЪ СТАРАТЪ,
КТЕРЕ ЦО МАТЕ ПРЕ НИМЪ МЛЪЗВИТЪ.

¹⁹ Doklady o týchto praktikách na východnom Slovensku máme napríklad v latinských vizitáciách Michala Manuila Oľšavského, ktoré v prekladoch do ukrajinčiny publikoval Гаджега, Василь: Додатки до історіѣ русинѠв и руских церквей в був. жупѣ Земплинской. In Науковий зборник тов. Просвѣта. VII-VIII, IX, X, XI, XII. Ужгород: 1931, 1932, 1934, 1935, 1937, s. 1-167, 1-67, 17-120, 17-182, 37-83; Гаджега, Василь: Додатки до історіѣ русинѠв и руских церквей в Ужанской жупѣ. In Науковий зборник тов. Просвѣта. II, III. Ужгород: 1923, 1924 s. 1-64; s. 155-239. K problematike pozri tiež Zubko, Peter: Skrutiniá uniatskych presbyterov z roku 1749. In: Slavica Slovaca, roč. 50, 2015, 3, s. 3-102; Zubko, Peter: Gréckokatolíci v Abovskej stolici podľa latinskej kánonickej vizitácie z roku 1746. In Lichner, Miloš SJ – Marínčák, Šimon – Žeňuch, Peter (zost.): Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva II. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Teologická fakulta Trnavskej univerzity – Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka – Gréckokatolícka bratislavská eparchia, vo vydavateľstve Dobrá kniha, 2013, s. 77-99.

Неѣцъ вамъ да въ тѣхъ годинахъ мудростѣ,
 честъ, мощностъ, таке вимавостъ
 ктере напѣни все ваше жадѣти
 свѣ моцѣ ески мѣти
 Засливенѣ гдѣ дѣхъ стѣго прѣшли
 радѣтне оутешени мели;
 с такъ великаго добродени
 здали чѣ, хвалѣ бѣхъ здекованиѣ.
 Протѣ ми нѣмъ веселе
 просмѣ свѣго створителе,
 атъ нѣ рачишь тогѣ дѣхъ стѣго зослатѣ
 ѣ наше грѣшне срце запалити.
 Ктере рачишь то датѣ. Амѣнъ.

Z Nižnotvarožského spevníka zo začiatku 18. storočia možno uviesť napríklad tento text piesne, ktorá sa spieva na Nedeľu Paschy (Veľkonočnú nedeľu):

Пѣснь на воскресеніе Іс Хво по тойже
 Третьего дня всталъ створитѣ;
 змертѣ нѣмъ мѣлы спѣитѣ
 радѣиме сѣ весѣме сѣ; али //
 Котры прѣ пилатѣ сѣженъ,
 а на крѣжѣ естѣ оѣмѣчѣ;
 а з лотремъ до рай вѣденъ, алиниѣ //
 Плачѣчи его волестѣ;
 пѣны несли драгы мастѣ,
 хотѣчи его тѣло помаститѣ; али //
 К нѣмъ то аггѣль славы рече,
 кого вы пѣны глѣдатѣ
 того во гробѣ немате; алилѣзіѣ; в: //
 Весѣл сѣ зворе невѣныѣ,
 ѣрхаггѣльскѣ ѣ аггѣльскѣ
 всѣхъ девѣтъ хорѣвъ аггѣльскѣхъ; алилѣзіѣ //
 Гдыжъ гдѣ Іс Хс оѣмеръ;
 гнетъ нѣ естѣ рай ѣворенъ;
 стѣхъ въ тѣнѣстѣхъ навѣдѣль; ѣ. //
 Пекельныѣ ѣворитеж
 створителеѣ своего пѣситѣ;
 южъ жаднѣ моцѣ немате ѣлилѣзіѣ //
 Кра славы пекло поламѣ,
 по смртѣ до него встѣпѣ,
 свой выборнѣ выкѣпѣль; али //
 Радѣи же сѣ вшитко створинѣ
 на бѣее воскресинѣ
 хвалѣчи его ѣславѣнѣ али //
 Спѣвайте вшитки пѣшковѣ,
 южъ весѣльнѣ нѣжлѣ перѣвѣ
 моцѣ своего створителеѣ али //

ПѸкайтесѧ ѡ садове;
 зеленѣйтесѧ лѣсове,
 лѸкы квѣтки выдавайте; алїлѹсїѧ //
 Горы таѣже пласайте;
 пагоркове поскакѹйте,
 заграды оѹжитки давайте; алїлѹсїѧ //
 Роса падай на винїцї;
 оѹроды дайте хмѣлїницї;
 выдайте ѡвоць щепницї; алї; в: //
 Южъ жачкове сіа веселїте;
 алїлѹсїѧ заспѣвайте
 четъ хвалѹ бѣгъ воздавайте. алї //
 Хрѣте презъ тве змертвѹхъ встанїѧ
 дай на грѣховъ ѡпещїннѧ
 а потѣ дшїне звавлїннѧ; алїлѹсїѧ.

Etnicky a jazykovo slovenské spoločenstvo veriacich byzantského obradu svoj materinský jazyk (nárečie) nikdy nevnímalo ako prekážku pri svojej identifikácii s byzantsko-slovanským obradom. Liturgický cirkevnoslovanský jazyk možno ako prejav konfesionálnej identity porovnať práve s používaním slovaki-zovanej biblickej češtiny u slovenských protestantov.

Zjednocujúcim znakom jazykovej identity slovenského národa nie sú rozličné liturgické jazyky používané v cirkvách latinského, byzantsko-slovanského obradu či v protestantskom prostredí slovenských evanjelikov; jeho reprezentantom je totiž hovorená podoba jazyka a tou bola a je slovenčina, ktorou sa možno dorozumieť vo všetkých oblastiach každodenného života. Používala sa vo všetkých nárečových podobách, v ktorých prešla rozličnou mierou kultivácie do podoby kultúrneho či kultivovaného nadnárečového útvaru. Aj vplyv slovenského jazykového prostredia i jazykového vedomia slovenských používateľov na liturgický jazyk (či už ide o cirkevnú slovančinu podkarpatsko-ukrajinského typu u gréckokatolíkov alebo napríklad o biblickú češtinu u protestantov) dokazuje iba konfesionálnu nie jazykovo-etnickú identitu slovenských veriacich.

Štúdia patrí k výsledkom riešenia projektu
Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia
 APVV-14-0029 CyrSlav